

невичерпним джерелом сили та натхнення для кожного науково-педагогічного працівника і всього колективу університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права щодо проведення чергової акредитації діяльності з надання освітніх послуг у сфері вищої освіти з підготовки фахівців фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з галузі знань 0304 Право напряму 6.030401 Правознавство, підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста з галузі знань 0304 Право спеціальності 7.03040101 Правознавство та перепідготовки спеціалістів за спеціальністю 7.060101 Правознавство напряму підготовки 0601 Право і 7.03040101 Правознавство галузі знань 0304 Право. – Хмельницький 2003. – С. 3.

2. Відомчий архів Хмельницького університету управління та прав (далі ВА ХФОВУ). Наказ № 1 від 16 липня 1992. – С. 2.

3. ВА ХФОВУ. – Наказ № 7 від 10 серпня 1992. – С. 11 – 12. Наказ № 10 від 10 серпня 1992. – С. 22.

4. ВА ХФОВУ. – Наказ № 14 від 15 жовтня 1992. – С. 26 – 27.

5. ВА ХФОВУ. – Наказ № 13 від 15 жовтня 1992. – С. 25.

6. ВА ХФОВУ. – Висновок експертної комісії по ліцензуванню Одеського Відкритого університету та Хмельницького філіалу Одеського Відкритого університету. – 2 квітня 1993 р. – С. 1.

7. ВА ХІРУП. – Наказ № 90-н від 8 квітня 1998. – С. 127.

8. ВА ХІРУП. – Наказ № 69 від 19 серпня 1999. – С. 82.

9. ВА ХІРУП. – Наказ № 459 від 15 листопада 1999. – С. 132.

10. ВА ХІРУП. – Наказ № 266 від 18 липня 2000. – С. 69.

11. ВА ХІРУП. – Наказ № 494 від 25 жовтня 2000. – С. 108 – 113.

12. ВА ХІРУП. Наказ № 710 від 16 жовтня 2001. – С. 88 – 90.

13. ВА ХІРУП. Наказ № 84 від 19 квітня 2002. – С. 169 – 170.

14. ВА ХІРУП. Наказ № 81 від 10 квітня 2002. – С. 158 – 163.

Микола ОЛІЙНИК,

доктор історичних наук, професор

МІСЦЕ ПОДІЛЛЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ СОВІЦЬКОЇ ВЛАДИ В 1920-х рр.

Розглянуто місце Поділля в реалізації стратегічного курсу більшовиків на світову революцію. З'ясовано роль антибільшовицької повстанської боротьби в зрив планів колоніальної влади з організації військової інтервенції. Підкреслено неспроможність совіцької влади створити позитивного образ «країни рад» на прикладі краю.

Ключові слова: *Поділля, світова революція, повстанський рух, контрабанда, криза.*

THE PLACE OF PODILLYA IN FOREIGN POLICY STRATEGY SOVIET AUTHORITIES IN THE 1920s.

The place of Podillya in the implementation of the strategic course of the Bolsheviks for the world revolution is considered. The role of the anti-Bolshevik insurgent struggle in disrupting the plans of the colonial authorities to organize a military intervention is clarified. The inability of the Soviet authorities to create a positive image of the "land of Soviets" on the example of the region is emphasized.

Key words: *Podillya, world revolution, insurgent movement, smuggling, crisis.*

Захоплення Поділля червоною армією в червні-листопаді 1920 р. означало перетворення краю, як і всієї України, у внутрішню колонію російського більшовицького режиму. Нові колонізатори та їхні посіпаки твердили про «диктатуру пролетаріату» у формі «радянської влади», яку в багатьох селах на Поділлі називали «совіцькою». Щоб приховати колоніальний статус захоплених земель, до грудня 1922 р. Українська Соціалістична Радянська Республіка вважалася незалежною державою, а із створенням радянського союзу – рівноправною його частиною. Але вся «рівноправність» і «незалежність» перетворювалася у фікцію тим, що одноосібна влада в ній належала компартії (більшовиків) України, яка мала права лише обласної організації російської компартії (більшовиків) і зобов'язана була виконувати всі рішення її керівництва.

Особливе місце в планах нової влади займало прикордонне Поділля, яке межувало на заході з Польщею, а на півдні – з Румунією. Зазначимо, що різні аспекти реалізації внутрішньополітичної стратегії більшовиків у регіоні аналізує багата історіографія. Натомість місце Поділля в зовнішньополітичній стратегії совіцької влади ще не досліджувалося в науковій літературі. Саме цим зумовлено вибір теми даної статті.

Стратегічною зовнішньополітичною метою більшовицького режиму була світова соціалістична революція та створення Всесвітньої Федеративної Республіки Рад [18, с. 75-79]. Коли перші спроби перенести вогонь революції на Європу зазнали краху, спочатку в Угорщині в серпні 1919 р., а затим під Варшавою в серпні 1920 р., Москва не відмовилася від цієї мети, а лише

вирішила краще підготуватися для нового «визвольного» походу на Захід. В загальнодержавному масштабі необхідно було здолати післявоєнну кризу, створити потужний військово-промисловий комплекс, гармонізувати відносини між містом і селом тощо. Задля цього, з ініціативи лєніна, в березні 1921 р. X з'їзд ркп (б) й ухвалив нову економічну політику.

Одночасно з цим, велика увага приділялася створенню потужних військових угруповань на західних кордонах совітської імперії, здатних за першої нагоди розпочати наступ на Захід. Одним з найвигідніших плацдармів для нього було Поділля. Звідси були найкоротші шляхи на Галичину й далі в Європу та через Румунію на Балкани. Саме тому тут після завершення війни з Польщею залишили, за даними Р. Подкура, три стрілецькі дивізії та корпус Червоного козацтва під командуванням В. Примакова, окремі батальйони Петроградської дивізії військ ВЧК і частини особливого призначення. Загальна кількість, за різними підрахунками, становила 35–50 тис. багнетів і шабель. [17, с. 176]. Проте, катастрофічне економічне становище та масові селянські повстання порятували європейські країни від нової агресії совітів.

Особливо складним становище для них було на Поділлі, де з весни 1921 р. розгорнувся масовий антибільшовицький повстанський рух. На його придушення були кинуті регулярні війська. Зазначимо, що поява значної кількості невеликих повстанських загонів змусила владу визнати їхнє використання неефективним. Відтак почали створювати винищувальні загони чисельністю в 300 вершників і 150 піхотинців, з легкою артилерією, двома бронемашинами, на тачанках [20, арк. 68]. Попри це, повстанський рух посилювався, щ вплинуло на темпи виконання продовольчого податку. Так, станом на 10 листопада 1921 р. в Подільській губернії було зібрано 39,2 % від плану. Для порівняння: в Київській та Волинській губерніях, де повстанський рух був суттєво меншим, зібрали відповідно 77,8 %, та 79,8 % [4, с. 62]. Не менш промовисто про рівень опору колонізаторам свідчать дані про виконання продподатку на кінець грудня 1921 р. в повітах Подільської губернії: в Ямпільському – 6,2 %, Гайсинському – 17,1 %, Летичівському – 17,4 %, Ушицькому – 24,8 %, у Вінницькому – 52,5 %, а в Брацлавському – 62,5 % [21, арк. 136]. З настанням зими повстанські загони зменшили свою

активність. Значна кількість козаків розійшлася зимувати по домівках. Ядро ж загонів, завдяки підтримці населення, майже без боїв перезимувало зиму 1921-1922 рр. [1, с. 189]. На radoщах газета «Вісті ВУЦВК» 15 лютого 1922 р. написала про повну ліквідацію всіх повстанських загонів [19, с. 54].

Однак радість владців була передчасною. Навесні 1922 р. боротьба відновилася. З метою мобілізації повстанців отаман Орел (Яків Гальчевський) у квітні провів пропагандистський рейд по території Поділля. Важливе значення для подальшої боротьби мав з'їзд представників повстанських організацій регіону 1 травня 1922 р. в лісі біля Летичева. На ньому делегати з майже усіх повітів краю організували Подільську повстанчу групу в складі 10 загонів, обрали її командиром отамана Я. Гальчевського, створили штаб групи, надзвичайний суд і чоту повстанчої жандармерії [1, с. 218-219, 247-262]. За кілька днів Вже невдовзі це дало сподіваний результат. Об'єднаний загін у півтори сотні кіннотників на чолі з Гальчевським, Хмарою та Голуком несподівано увірвався до повітового м. Летичева. Більшовики після короткої стрілянини розбіглися. Як писали С. Єсюнін і Д. Красносілецький, повстанці звільнили з катівні в'язнів, а чекістів – розстріляли. У місті був розклеєний «Наказ № 1 по Червоній Армії, розташований на території Поділля», з вимогою до червоноармійців негайно переходити на бік повстанців і вбивати комісарів, комуністів і краскомів, які «5 років вже розорюють рідний край (Україну)» [11, с. 6; 14, с. 157]. Невдовзі повстанці захопили Бар [1, с. 276-278].

Щоб зупинити наростання повстанського руху, посилила терор проти мирного населення, зокрема розпочала масові розстріли заручників (відповідачів). Звернімо увагу, що рішення про їхній розстріл ухвалювалося не судом, а повітовою військовою нарадою (повітвійськнарадою) з наступним затвердженням губернською військовою нарадою (губвійськнарадою) [15, с. 33]. Але навіть терор не заспокоїв місцеві органи совіцької влади. Так, Новоушицької повітвійськнарада 26 липня 1922 р. панічно зверталася до губвійськнаради з проханням надіслати війська, бо «без негайної присилки військ радвлда в повіті впаде» [16, с. 144-145]. Тривога передалась і центральній владі. На боротьбу з повстанцями в краї було спрямовано, за даними Я. Гальчевського, не менше 3-х дивізій кінноти і 3-х дивізій піхоти, з яких дві піхотні

дивізії з Одеси, бронепоезд тощо. В умовах, коли повстанці були фізично та морально втомлені, піддавалися спокусі отримати мирне життя, прийнявши амністію, продовжувати відкриту боротьбу було б самогубством. Тому, не маючи жодних надій на допомогу з-за кордону та з метою порятунку життя патріотів, повстанці, під загальним командуванням отамана Орла, 2 вересня 1922 р. перейшли Збруч. На початку вересня це ж зробили й інші загони [1, с. 340, 346].

Щоб остаточно паралізувати волю подолян і вибити навіть думку про продовження збройної боротьби, губвійськнарада поставила завдання «негайно ліквідувати залишки банд і провести ретельну чистку серед співчуваючого бандитам населення та радпарату, посилити апарат ДПУ присланими працівниками». Відповідно до телеграми голови ДПУ УСРР та штабу Української Військової Округи від 11 вересня 1922 р. територію, де діяли повстанці Я. Гальчевського, оголосили спеціальною територією, а перебування там військ розцінювалось як перебування на ворожій території [2, арк. 16, 3-3 зв.] Під керівництвом створеної 13 вересня 1922 р. губерньської надзвичайної трійки в складі Костандогло, Осадчого та Форовича, за офіційними даними, було «розстріляно 580 заручників, а за неофіційними, понад 1000, віком від 17 до 90 років» [12, с. 23].

Здавалося, що остаточне придушення повстанського руху на Поділлі восени 1922 р. відкрило шлях для силового експорту революції. Однак совіцька імперія для цього не мала сил. До прикладу, про який військовий похід можна було говорити, якщо прикордонникам, які вважалися елітою, грошове забезпечення за вересень 1923 р. видавали своєчасно, зазначалося в «Зведенні особливого оповіщення інформаційного підвідділу управління справами РНК СРСР про політичний і економічний стан губерній України» з продуктове – із запізненням й не завжди якісне, то до 29 вересня обмундирування їм видали лише 28 % від належного. До того ж через важкий характер служби воно не витримувало встановлених нормативних термінів і на 50 % було непридатне для використання. Шинелі та зимової білизни не видавали зовсім, як і простиралд і матраців. Тому в політичному і бойовому плані стан частин був украй слабкий [5, арк. 2].

Тому більшовики задіяли резервний план – показати світу

переваги соціалістичної держави. В цьому важливе місце відводилося й Поділля. Тут передбачалося створити зразкові прикордонні села. На нараді голів райвиконкомів Проскурівської округи 23 липня 1923 р. ухвалили широку програму створення таких сіл. Вона передбачала покращення діловодства в сільських радах і установах, запровадження показових полів у цих селах, проведення кооперування селянських господарств, зменшити на 50 % податки, передачу кращих будинків школам і їхнє вкомплектування вчителями. Крім того, передбачалося організувати селянські будинки (сельбуди), провести роботу з ліквідації неписьменності, зокрема серед «жіночої молоді», щоб до «десятиліття жовтневої революції не було жодного безписьменного» [9, арк. 79-79 зв.].

Задля створення позитивного образу «країни рад» всіляко пропагувалася програма репатріацію вимушених біженців періоду Великої війни (1914-1918 рр.) на батьківщину. Такі бажаючі мали написати відповідну заяву до відділу управління відповідного виконкому, зареєструватися, пройти перевірку на благонадійність і чекати своєї черги [10, арк. 17-18]. А щоб хтось не захотів перевезти на Захід якусь зайву інформацію, то наказом губвиконкому в квітні 1923 р. всі, хто виїжджав за межі СРСР зобов'язані були надати для перевірки подільському відділу ДПУ всі друковані матеріали: книги, документи, газети, журнали фотографії тощо. Без його візи вони підлягали конфіскації прикордонниками [4, арк. 4]. Складність отримання дозволів породжувала пошук обхідних шляхів. Про те, що були бажаючі надати незаконні дозволів на виїзд за винагороду свідчать архівні документи. Інколи ДПУ навіть затримувало на цьому посадовців [8, арк. 18].

Зауважимо, що ніякі заборони не могли приховати правду про справжнє становище в підсовітській Україні. Справа в тому, що вкрай складне економічне становище змушувало майже все населення прикордонних містечок, як зазначали офіційні джерела, «з початку революції займається контрабандою», а селяни прикордонних сіл «починають звикати ходити на базари та ярмарки тієї сторони, – підкреслювалося в звіті про роботу Кам'янецького окрвиконкому за червень 1923 р., – навіть не з метою контрабанди, а з метою збуту своєї продукції. Так, наприклад, в районі Гусятина селянки йдуть цілими стаями за

купівлею керосину, солі, легкої мануфактури тощо» [15, с. 34, 39, 40, 42, 43, 53; 6, арк. 35 зв.] Найбільше контрабандою були «заражені» прикордонні містечка та міста Городок, Гусятин, Дунаївці, Кам'янець-Подільський і Могилів-Подільський, Зіньків, Фрампіль, Смотрич, Ямпіль тощо [15, с. 34, 39, 40, 42, 43, 53;]. Масштаби контрабанди були такими, що у прикордонній смузі організовувалися відділення найбільших польських фірм, «які ставили собі за мету, – як зазначалося в літерній телеграмі №5248 від 10 грудня 1921 р. Подільського губвиконкому всім повітвиконкомам, – не зупиняючись ні перед якими затратами, вилучити кращу нашу експортсировину з Поділля». Оскільки запропонувати економічні альтернативи влада не могла, то «каральні органи, які охороняють кордон, оголосили вищу міру покарання за контрабанду експортсировини за кордон. Такі ж заходи застосовані до осіб, які ведуть злісну скупку по містечках, волостях і селах для контрабандистів [...] нашої найціннішої російської експортсировини» [3, арк. 53].

Звернімо увагу, що більшовицька влада не менш пильно слідкувала, щоб слово правди про справжнє життя на заході не потрапило в «країну трудящих». Зокрема, суворо секретною пошто-телеграмою від 3 березня 1923 р. начальникам окружних прикордонних відділів наказувалося всіх, хто пересікає кордон з Польщі чи Румунії незалежно від їх партійності, розглядати як агентів Антанти й обов'язково спрямовувати до Подгубв'їдділу ДПУ. Там їх необхідно допитати, щоб вияснити політфізіономію й завести справу [7, Арк. 2].

Таким чином, можемо зробити висновок, що роль плацдарму для світової революції через колоніальну політику совіцької влади Поділля об'єктивно не могло виконати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчевський Я. Проти червоних окупантів. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 360 с.
2. Держархів Вінницької області. Фр. 925. Оп. 8. Спр. 28.
3. Держархів Вінницької області. ФР 925. Оп. 2. Спр. 34;
4. Держархів Вінницької області. Фр. 925. Оп. 1. Спр. 186;
5. Держархів Хмельницької області.. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 12;
6. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 44;
7. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 6.
8. Держархів Хмельницької області. Фр. 337. Оп. 2. Спр. 2;
9. Держархів Хмельницької області.. Фр. 337. Оп. 1. Спр. 11;

10. Держархів Хмельницької області. Фр. 337. Оп. 1. Спр. 219.
11. Єсюнін С. Провісники волі: до історії українського повстанського руху на Поділлі. *Є! Поділля*. 2011. 19 серп.;
12. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 248 с.;
13. Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі в період НЕПу. Черкаси: «Ваш Дім», 2004. 188 с.;
14. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в Правобережній частині УСРР у 1920-1924 роках: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 276 с., іл., табл.;
15. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року. [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. 80 с.;
16. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах). [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХНУ, 2008. 268 с.;
17. Подкур Р. Місто на кордоні: Кам'янець-Подільський на початку 1920-х рр. *Регіональна історія України*. Зб. наук. статей / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. Я. Верменич. Вип. 8. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 169-188.;
18. Турченко Г. Ф., Шпак Ю. Г. Розробка ідей світової революції у творах російських соціал-демократів початку ХХ століття. *Історичний архів*. 2009. Вип. 3. С. 75-79.;
19. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1922. / Ольга Мовчан / Ред. рада В. М. Литвин (гол.) та ін.; Ред. колегія В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. 335 с.;
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 614. Арк. 68.;
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 616. Арк. 136.

Йосип ОСЕЦЬКИЙ,
кандидат юридичних наук

МИКОЛА ДАРМАНСЬКИЙ – ДЕРЖАВНИК, ОСВІТЯНИН, УЧЕНИЙ: ФОРМУВАННЯ ДУХУ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ РОКИ

У роботі досліджуються теоретичні проблеми щодо духу особистості як внутрішньої енергії індивіда та обставини позитивного впливу національного духу українського народу, духовних традицій родин Дарманських і Долишних та шкільних колективів на формування у дитячі та юнацькі роки (1945-1963 рр.) особистісного духу майбутнього державника і громадського діяча, освітянина й організатора освіти,